

17 Limita funkcie

Metodický zámer

Pojem limity funkcie, s ktorým sa študenti stretávajú vo 4. ročníku gymnázia je pojmom náročným a jeho správne pochopenie je výborným odrazovým mostíkom pre ďalšie dôležité termíny ako spojitosť a diferencovateľnosť funkcie. Najväčším problémom býva pre študentov pochopenie samotnej definície, ktorá obsahuje parametre ε a δ . Tabuľkový procesor Excel a vhodne zvolené aktivity, ktoré v tejto kapitole navrhujeme umožní študentom na numerickom modeli sledovať dynamický proces limitného prechodu; približovania sa funkčných hodnôt funkcie $f(x)$ v okolí pevne zvoleného bodu k istej hodnote. Keďže pojmom limita funkcie f chceme vyjadriť správanie sa funkcie v „bezprostrednej blízkosti nejakého bodu a “.

Slovo limita je odvodené od latinského slova limes, čo v preklade do slovenčiny znamená hranica alebo medza. Limita je v matematike hodnota, ku ktorej sa „približuje“ nezávislá premenná funkcie. Limita funkcie sa používa na opis správania sa funkcie, keď sa jej argument „približuje“ k nejakému bodu, alebo k nekonečnu.

Čo by mal študent vedieť - stručný sylabus

- Nech f je funkcie a c je hromadným bodom jej definičného oboru (teda v každom prstencovom okolí bodu c sa nachádza aspoň jeden bod definičného oboru funkcie f). - Nech L je reálne číslo. Potom zápis: $\lim_{x \rightarrow c} f(x) = L$ znamená, že pre každé $\varepsilon > 0$ existuje $\delta > 0$ také, že pre všetky x; $x - c < \delta$ platí, že $f(x) - L < \varepsilon$ - Funkcia $y=f(x)$ má v bode c <u>najviac jednu limitu</u>	- Pre každé $c \in \mathbb{R}$ platí: $\lim_{x \rightarrow c} x = c$; $\lim_{x \rightarrow c} a = a$; Nech $\lim_{x \rightarrow c} f(x) = L_1$ a $\lim_{x \rightarrow c} g(x) = L_2$; $L_1, L_2 \in \mathbb{R}$ - Funkcia $f+g$ má limitu v bode c, pričom platí: $\lim_{x \rightarrow c} (f(x) + g(x)) = L_1 + L_2$ - Funkcia $f \cdot g$ má limitu v bode c, pričom platí: $\lim_{x \rightarrow c} (f(x) \cdot g(x)) = L_1 \cdot L_2$ - Funkcia af má limitu v bode c, pričom platí: $\lim_{x \rightarrow c} (af(x)) = aL_1$ - Funkcia f/g má limitu v bode c, pričom platí: $\lim_{x \rightarrow c} \left(\frac{f(x)}{g(x)} \right) = \frac{L_1}{L_2}$

AKTIVITA 17.1

Vyšetrite pomocou MS Excelu ako sa menia funkčné hodnoty funkcie a)

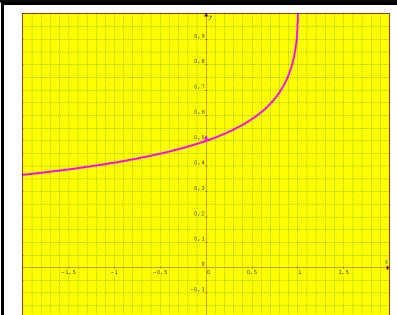
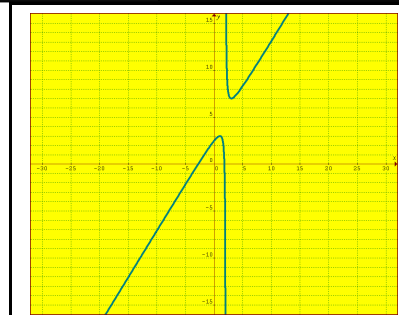
$$f(x) = \frac{1 - \sqrt{1-x}}{x} \text{ v okolí bodu } x_0 = 0;$$

$$b) f(x) = \frac{(x^2 + x - 5)}{(x - 2)} \text{ v okolí bodu } x_0 = 1$$

Za nezávislé premenné x budeme postupne dosadzovať čísla, ktoré sa len veľmi málo líšia od zvolených hodnôt x_0 . Využijeme na to funkciu Rady z menu Excelu. Generujeme dostatočne blízke okolia bodov $x_0 = 0$ a $x_0 = 1$. Vytvoríme tabuľky príslušných funkčných hodnôt.

Následne vedieme heuristickú besedu o získaných výsledkoch. Študenti registrujú, že kým v prípade b) hodnota funkcie v bode $x_0=1$ existuje $f(1)=3$ (funkcia je v tomto bode definovaná), prípad a) predstavuje funkciu, ktorá v bode $x_0=0$ nie je definovaná, napriek tomu existuje limita funkcie $f(x_0)$. Programom Graphmatica môžeme získať graf funkcie a diskutovať o jej ďalších vlastnostiach.

a)	<table><tr><th>x</th><th>f(x)</th></tr><tr><td>0,45</td><td>0,574178</td></tr><tr><td>0,4</td><td>0,563508</td></tr><tr><td>0,35</td><td>0,553641</td></tr><tr><td>0,3</td><td>0,544467</td></tr><tr><td>0,25</td><td>0,535898</td></tr><tr><td>0,2</td><td>0,527864</td></tr><tr><td>0,15</td><td>0,520304</td></tr><tr><td>0,1</td><td>0,513167</td></tr><tr><td>0,05</td><td>0,506411</td></tr><tr><td>0</td><td>#DIV/0!</td></tr><tr><td>-0,05</td><td>0,493902</td></tr><tr><td>-0,1</td><td>0,488088</td></tr><tr><td>-0,15</td><td>0,482537</td></tr><tr><td>-0,2</td><td>0,477226</td></tr><tr><td>-0,25</td><td>0,472136</td></tr><tr><td>-0,3</td><td>0,467251</td></tr><tr><td>-0,35</td><td>0,462557</td></tr><tr><td>-0,4</td><td>0,45804</td></tr><tr><td>-0,45</td><td>0,453688</td></tr></table>	x	f(x)	0,45	0,574178	0,4	0,563508	0,35	0,553641	0,3	0,544467	0,25	0,535898	0,2	0,527864	0,15	0,520304	0,1	0,513167	0,05	0,506411	0	#DIV/0!	-0,05	0,493902	-0,1	0,488088	-0,15	0,482537	-0,2	0,477226	-0,25	0,472136	-0,3	0,467251	-0,35	0,462557	-0,4	0,45804	-0,45	0,453688	b)	<table><tr><th>x</th><th>f(x)</th></tr><tr><td>0,6</td><td>2,885714</td></tr><tr><td>0,65</td><td>2,909259</td></tr><tr><td>0,7</td><td>2,930769</td></tr><tr><td>0,75</td><td>2,95</td></tr><tr><td>0,8</td><td>2,966667</td></tr><tr><td>0,85</td><td>2,980435</td></tr><tr><td>0,9</td><td>2,990909</td></tr><tr><td>0,95</td><td>2,997619</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr><tr><td>1,05</td><td>2,997368</td></tr><tr><td>1,1</td><td>2,988889</td></tr><tr><td>1,15</td><td>2,973529</td></tr><tr><td>1,2</td><td>2,95</td></tr><tr><td>1,25</td><td>2,916667</td></tr><tr><td>1,3</td><td>2,871429</td></tr><tr><td>1,35</td><td>2,811538</td></tr><tr><td>1,4</td><td>2,733333</td></tr><tr><td>1,45</td><td>2,631818</td></tr><tr><td>1,5</td><td>2,5</td></tr></table>	x	f(x)	0,6	2,885714	0,65	2,909259	0,7	2,930769	0,75	2,95	0,8	2,966667	0,85	2,980435	0,9	2,990909	0,95	2,997619	1	3	1,05	2,997368	1,1	2,988889	1,15	2,973529	1,2	2,95	1,25	2,916667	1,3	2,871429	1,35	2,811538	1,4	2,733333	1,45	2,631818	1,5	2,5
x	f(x)																																																																																		
0,45	0,574178																																																																																		
0,4	0,563508																																																																																		
0,35	0,553641																																																																																		
0,3	0,544467																																																																																		
0,25	0,535898																																																																																		
0,2	0,527864																																																																																		
0,15	0,520304																																																																																		
0,1	0,513167																																																																																		
0,05	0,506411																																																																																		
0	#DIV/0!																																																																																		
-0,05	0,493902																																																																																		
-0,1	0,488088																																																																																		
-0,15	0,482537																																																																																		
-0,2	0,477226																																																																																		
-0,25	0,472136																																																																																		
-0,3	0,467251																																																																																		
-0,35	0,462557																																																																																		
-0,4	0,45804																																																																																		
-0,45	0,453688																																																																																		
x	f(x)																																																																																		
0,6	2,885714																																																																																		
0,65	2,909259																																																																																		
0,7	2,930769																																																																																		
0,75	2,95																																																																																		
0,8	2,966667																																																																																		
0,85	2,980435																																																																																		
0,9	2,990909																																																																																		
0,95	2,997619																																																																																		
1	3																																																																																		
1,05	2,997368																																																																																		
1,1	2,988889																																																																																		
1,15	2,973529																																																																																		
1,2	2,95																																																																																		
1,25	2,916667																																																																																		
1,3	2,871429																																																																																		
1,35	2,811538																																																																																		
1,4	2,733333																																																																																		
1,45	2,631818																																																																																		
1,5	2,5																																																																																		
																																																																																			
<p>• Záver: Ak sa x približuje k 0 potom f(x) sa približuje k 0,5. Môžeme napísať: $\lim_{x \rightarrow 0} f(x) = 0,5$</p>		<p>• Záver: Ak sa x približuje k 1 potom f(x) sa približuje k 3. Tiež platí: f(1) = 3. Môžeme napísať: $\lim_{x \rightarrow 1} f(x) = 3$</p>																																																																																	

Obr.17.1: Numerický a grafický model limity funkcií

AKTIVITA 17.2

Majme funkciu $f(x) = \frac{2x}{x+1}$. Zistite ako sa správajú funkčné hodnoty, ak premenná x neobmedzene rastie. Určte $\lim_{x \rightarrow \infty} f(x)$!

Limitu funkcie môžeme rozšíriť z prípadov približovania sa k reálnemu číslu (limita vo vlastnom bode) na približovanie sa k nekonečnu. Toto približovanie sa k nekonečnu znamená, že x je stále „väčšie a väčšie“ (približuje sa ku kladnému nekonečnu), alebo je stále „menšie a menšie“ (približovanie sa k zápornému nekonečnu). Registrujeme veľké nedostatky v porozumení zápisu $x \square \square$, ktoré môžeme čiastočne eliminovať ak študentov zapojíme do aktivity s cieľom skúmania takýchto prípadov prostredníctvom Excelu.

- Do bunky A1 vložíme hodnotu 1;
- Do A2 vložíme $=A1*10$;
- Prekopírujeme do A3 až A30
- Do B1 vložíme $=2*A1/(A1+1)$
- Prekopírujeme do B2 až B30

Záver:

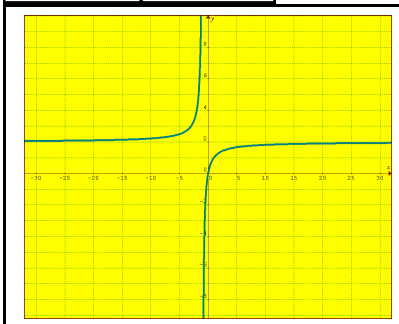
Ako numerický tak aj grafický model potvrdzujú, že postupne ako zväčšujeme x (alebo aj znižujeme) sa hodnota $f(x)$ približuje k 2 a dá sa priblížiť ľubovoľne blízko k 2 pri dostatočne veľkom x .

Limita funkcie pre x blížiac sa k nekonečnu je teda 2.

Zapíšeme:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{2x}{x+1} = 2$$

x	$f(x)$
1	1
10	1,818182
100	1,980198
1000	1,998002
10000	1,9998
100000	1,99998
1000000	1,999998
10000000	2
1E+08	2
1E+09	2
1E+10	2
1E+11	2
1E+12	2
1E+13	2

Obr.17.2: Limita funkcie v nevlastnom bode

AKTIVITA 17.3

Program Graphmatica nám umožní priblížiť pojem limity funkcie prostredníctvom jej geometrickej interpretácie. Pre študentov je najťažšie pochopiť samotnú definíciu obsahujúcu parametre ε a δ . Osvetliť význam týchto parametrov môžeme formulovaním nasledujúcej úlohy:

a) Je daná funkcia $y = \frac{x^2 - 3}{x^2 + 2}$. Dokážte, že limita tejto funkcie pre $x_0 = 0$ sa rovná $L =$

$-1,5$. Zvoľte ľubovoľne malé $\varepsilon > 0$ a zostrojte rovnobežky $y = L - \varepsilon$ a $y = L + \varepsilon$. Dokážte, že vždy môžeme nájsť také $\delta > 0$, že pre každé $x \in (x_0 - \delta, x_0 + \delta)$ funkčné hodnoty $f(x)$ ležia vo vnútri pásu určeného rovnobežkami $y = L - \varepsilon$ a $y = L + \varepsilon$.

b) Analogicky riešte úlohu pre funkciu: $y = x^3 + x^2 - 2x + 1$. Dokážte, že limita tejto funkcie v bode $x_0 = 0$ je $L = 1$

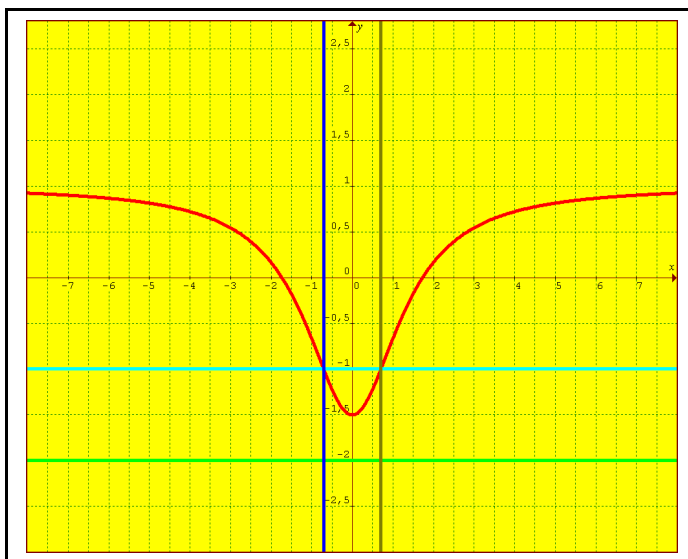
a) Študenti najskôr zostroja graf funkcie $y = \frac{x^2 - 3}{x^2 + 2}$. Limitu v bode $x_0 = 0$ môžu veľmi jednoducho vypočítať dosadením. Následne si zvolia konkrétne ľubovoľne malé ε . Povedzme nech $\varepsilon = 0,5$. Pre takto zvolené ε dostaneme rovnobežky $y = -2,0$ a $y = 1,0$. Tento pás tvorí ε - okolie bodu $A = [0; -1,5]$. Treba už len ukázať, že existuje príslušné δ - okolie bodu $x_0 = 0$ tak, že pre každé $x \in (0 - \delta, 0 + \delta)$ funkčné hodnoty $f(x)$ ležia vo vnútri pásu určeného rovnobežkami $y = -2$ a $y = -1$.

Program Graphmatica vyhľadá a vypíše hodnoty priesečníkov priamok $y = -2$ a $y = -1$

s grafom funkcie $y = \frac{x^2 - 3}{x^2 + 2}$. Ide o body $[-0,7071; -1]$ a $[0,7071; -1]$. Je teda možné

voliť $\delta = 0,7$. Demonstrujeme tak na konkrétnom modeli, že pre akékoľvek ε - okolie bodu $A = [0; -1,5]$ existuje vhodné δ - okolie bodu $x_0 = 0$ spĺňajúce podmienky definície.

b) V tomto prípade je možné opäť voliť $\varepsilon = 0,5$. Program Graphmatica vyhľadá a vypíše hodnoty priesečníkov priamok $y = 1,5$ a $y = 0,5$ s grafom funkcie $y = x^3 + x^2 - 2x + 1$. Sú to body $x = -0,2$; $x = 0,3$. Ako δ - okolie volíme preto $\delta = \min\{\delta_1; \delta_2\}$, teda $\delta = 0,2$

Obr.17.3: Limita funkcie $y = \frac{x^2 - 3}{x^2 + 2}$.

Obr.17.4: Limita funkcie $y=x^3+x^2-2x+1$

AKTIVITA 17.4

Grafy funkcií, ktoré získame vďaka programu Graphmatica môžu slúžiť pri stanovení rôznych hypotéz týkajúcich sa limit funkcií. V rámci stredoškolského učiva sa preberajú predovšetkým limity racionálnych lomených funkcií v hromadnom bode x_0 . Je preto vhodné, aby študenti samostatne aktívnou činnosťou za pomoci počítača dospeli

k potrebným záverom o limitách funkcií typu $y = \frac{P_1(x)}{P_2(x)}$ pre x_0 alebo $x_0 - 0$. Umožní

im to práve nižšie uvádzaná aktivita.

Zostrojte postupne grafy funkcií::

$$a) y = \frac{5x^3 + 2x - 3}{2x^3 - 2}; \quad b) y = \frac{x - 3}{x^4 - x^2 + 1}; \quad c) y = \frac{x^5 + x - 5}{x - 2}$$

Zovšeobecnite výsledky pozorovaní a vyslovte hypotézy:

Limita racionálnej lomenej funkcie pre x_0 alebo $x_0 - 0$, ktorej stupeň polynómu v čitateli je rovný stupňu polynómu v menovateli má **vlastnú limitu rôznu od nuly**.

Limita racionálnej lomenej funkcie pre x_0 alebo $x_0 - 0$, ktorej stupeň polynómu v čitateli je menší ako stupeň polynómu v menovateli má **vlastnú limitu rovnú nule**.

Ak stupeň polynómu v čitateli je väčší ako stupeň polynómu v menovateli funkcia má **nevlastnú limitu rovnú ∞ alebo $-\infty$** .

Poznámka: Ak sa študentom nedarí vysloviť všeobecné tvrdenie vyzveme ich k viacnásobnej konkretizácii jednotlivých prípadov. Počítačovým program získajú promptne viaceré grafy, pozorovaním a porovnávaním podstatných znakov ľahko dospejú k výsledkom.

Obr. 17.5: Limity racionálních lomených funkcí